Алєксєєва Ю.А.

ПСИХОКОРЕКЦІЙНА МОДЕЛЬ СТАНОВЛЕННЯ МОРАЛЬНОЇ САМОСВІДОМОСТІ ПІДЛІТКІВ

Останнім часом у нашому суспільстві спостерігається вакуум духовності, який заповнюється націоналізмом, екстремізмом, релігійною ідеологією. Підлітки в сучасній ситуації опинилися в найбільш сладному становищі, тому що їх актуальні потреби до самоствердження, самореалізації і самовдосконалення наштовхуються на відсутність розуміння та поваги з боку дорослої спільноти, яка мало звертає увагу на морально-духовне зростання підростаючого покоління.

Сьогодні, на жаль, в дорослому соціумі майже зруйновано ефективно діючий кодекс моральних норм, який міг би бути інтерналізований зростаючим поколінням. Внаслідок різноманітних соціальних перипетій помітно, що підлітки не набувають почуття відповідальності; у них почали превалювати інфантилізм, егоїзм та духовна спустошеність. У зв'язку з цим актуальною стала проблема розвитку моральної самосвідомості підлітків та процес удосконалення її окремих складових.

Вчені, які досліджують моральне зростання особистості, мають різні наукові погляди щодо вирішення питань становлення її моральності на різних етапах онтогенезу. Моральне зростання особистості досить складне психологічне явище і потребує деякої наукової інтерпретації. З одного боку, М.Й. Боришевський (1980) підкреслює, що зрілість моральної самосвідомості особистості залежить від характеру і спрямованості її моральних поглядів, переконань, ідеалів і світогляду в цілому. На основі сукупності моральних знань і почуттів у свідомості людини формується моральний досвід: від елементарних культурно-гігієнічних до високорозвинених норм соціального порядку, а саме: почуттів обов'язку та моральної відповідальності.

З іншого боку, за поглядами І.С. Кона (1984), моральна самосвідомість індивіда, формується завдяки вчинкам, що він здійснює у процесі вирішення конфліктних ситуацій, роблячи при цьому власні моральні вибори. Вченим

підкреслюється, що показниками розвитку когнітивного компонента моральної самосвідомості особистості служать ступені усвідомленості й узагальненості моральних суджень, а показниками розвитку поведінкового компонента – реальні просоціальні вчинки, здатність протистояти спокусам та не піддаватися ситуативним впливам, послідовність поведінки.

Крім того, Б.С. Братусь (1985) висунув думку про те, що основними одиницями моральної самосвідомості особистості є смислові утворення – особистісні цінності, які одночасно є внеситуативним оперттям для моральної оцінки людиною власної діяльності. Засадою моральної самосвідомості, на його думку, стають засвоєні особистістю значення, які уособлюють для неї особистісний смисл. Вченим підкреслюється, що саме особистісні смисли породжують внутрішній план моральної самосвідомості із властивими їй рівнями та функціями.

Наукова позиція І.Д. Беха (1998) спрямована на визначення значущості підліткового віку у появі здатності особистості цього віку самостійно, свідомо ставити перед собою ті чи інші довільні завдання, бути внутрішньо організованою, визначати напрямки своїх дій та доброчинних вчинків. Вченим акцентується увага на тому, що головним показником особистісного зростання підлітка є рівень розвитку його свідомості та самосвідомості. Моральна самосвідомість особистості знаходить відображення в моральних оцінках та самооцінках власних дій, у емоційно-ціннісному ставленні до власного "Я". Чим розвиненіша моральна самосвідомість, тим глибше розуміє підліток соціальну цінність своїх вчинків та поведінки в цілому.

Таким чином, моральна самосвідомість є специфічною формою моральної свідомості, предметом якої виступає ціннісно-смислова сутність свідомості як такої, а також індивід як її носій. Смисл моральної самосвідомості задається внутрішнім конфліктом індивіда, зіткненням його різних внутрішніх моральних позицій, ціннісних орієнтацій чи виконання тих соціальних ролей, які в кожній конкретній ситуації у символічній формі демонструють добро або зло.

Структура моральної самосвідомості розглядається багатьма дослідниками як єдність когнітивного, емоційно-ціннісного та поведінкового компонентів.

Рівень розвитку моральної самосвідомості особистості підлітка залежить від ступеня розвинутості когнітивного компонента, змістом якого є наступне: моральні знання, переконання і моральна саморефлексія. Значущу роль у розвитку цього морального утворення відіграє також емоційно-ціннісний компонент, який містить у собі моральні цінності та почуття. Адже важливо не лише знати і усвідомлювати моральні норми та поняття, але й необхідно, щоб вони викликали емоційний відгук у душі підлітка та були для нього значущими. Поведінковий компонент презентований моральною саморегуляцією, яка характеризується наступними властивостями: 1) моральний самоконтроль, як здатність підлітка контролювати свої емоційні стани та власні дії з позиції належного та ціннісного; 2) моральні дії та вчинки.

Важливим завданням шкільного психолога в роботі з підлітками є використання комплексу психокорекційних методів, що сприяють розвитку і гармонізації їх моральної самосвідомості. Психологічне консультування займає одне з провідних місць у роботі практичного психолога. Головним завданням процессу консультування є надання психологічної допомоги підліткам, що переживають особистісні труднощі у самореалізації, досягненні цілей, задоволенні потреб у визнанні, прийнятті рішень. Особистісне зростання підлітків нерозривно пов'язане з розвитком їх моральної самосвідомості: засвоєнням моральних понять і почуттів, посиленням відповідальності за себе й за інших, підвищенням рівня моральної саморегуляції.

Відомий американський психолог і фахівець з питань психологічного консультування Р. Мей з приводу головного завдання консультування писав: «Кожна особистісна проблема - у певному розумінні - є моральною, оскільки стосується головного питання етики: «Як варто жити?». Творча самостійність особистості завжди зуміє правильно розв'язати ті моральні проблеми, що поставить перед нею життя. Вироблення саме такого ставлення до життя і є метою консультування» [21, 112].

Існують дві форми психологічного консультування: індивідуальна та групова. Групові методи консультування – досить нова галузь прикладної психології, і виявляється це, зокрема у тому, що вона не має усталеної назви. Існують різні терміни для її позначення: лабораторний тренінг, активна соціально-психологічна підготовка, активне соціальне навчання, соціально-психологічний тренінг (СПТ) та ін. В нашій роботі використано термін „соціально-психологічний тренінг".

Психологічне консультування підлітків є одним із складних і процес його організації і проведення має свою специфіку. Варто підкреслити, що основи віково-психологічного консультування ще не одержали необхідної і детальної розробки. Меж тим деякі аспекти психологічного консультування, що зорієнтовані на вирішення проблеми дорослих людей, не можуть бути застосовані у період підлітковості, оскільки не враховують специфіку розвитку дітей та підлітків відповідно з їх віковими можливостями. На думку Г.В. Бурменської, О.А.Карабанової, О.Г. Лідерса, необхідна розробка науково обґрунтованої систематики психологічних труднощів і проблем у сфері особистісного розвитку підлітка. Незважаючи на те, що питання консультування підлітків висвітлювалися багатьма авторами, однак до сього часу залишається проблематичною психологічна корекція їх моральної самосвідомості, не знайдено шляхів консультування з цих питань.

У період дорослішення відбувається інтенсивний розвиток самосвідомості особистості, у зв'язку з цим потрібен активний пошук шляхів її самореалізації та самоствердження. Маючи вже достатній соціальний досвід, особистість підлітка здатна усвідомлювати свої переживання, виражати їх вербально і відрефлексувати те, чим вони викликані.

Л.Б.Філонов (1995) виділив декілька стадій взаємодій по створенню довірлих взаємин у роботі шкільного психолога з підлітками:

1) накопичення згоди — нейтралізація негативних установок учня у процесі спілкування, ведення бесід на нейтральні або актуальні теми;

2) пошук співпадаючих інтересів; часткове переключення на обговорення особистісних якостей вихованця;

3) взаємне прийняття для обговорення особистісних якостей (на цьому етапі переважно позитивних);

4) виявлення якостей, небезпечних для взаємодій;

5) індивідуальні взаємодії і взаємна адаптація партнерів;

6) узгоджена взаємодія — повне взаєморозуміння та довіра.

У процесі консультування підлітки часто розраховують на пряму пораду. Проте поради, запропоновані психологом, повинні спонукати підлітків самостійно шукати оптимальне рішення своїх проблем. Взагалі складність процесу консультування підростаючого покоління полягає у тому, що, психологу важливо обережними висловлюваннями допомагати визначатися підліткам, самостійно актуалізуючи власні соціальні позиції.

Одним з найважливіших психологічних завдань практичного психолога є формування у підлітка готовності до розгорнутої орієнтації в загальнолюдських цінностях. Саме такі орієнтації допомагають підростаючій особистості здійснювати правильні вибори у різних життєвих ситуаціях. Отже, у процесі психологічного консультування, з використанням коригуючих методів та прийомів, відбувається розвиток моральних цінностей особистості в період дорослішання.

В останні роки з'явилося багато публікацій, що стосуються основних теоретичних і практичних положень консультування, у тому числі і консультування підлітків. Однак аналіз вивченої нами літератури показав, що питання консультування та психологічного вдосконалення морального розвитку підлітків і взагалі їх моральної самосвідомості ще недостатньо розроблені. Відсутні комплексні психокорекційні програми, спрямовані на стимулювання морального зростання підлітків, а також методи диференційованих психологічних впливів, що приводять до гармонізації різних компонентів моральної сфери підростаючої особистості.

Створена нами комплексна психологічна програма розвитку моральної самосвідомості підлітків складається з трьох блоків. До першого блоку увійшло 7 занять, які спрямовані на розвиток когнітивного компоненту моральної самосвідомості підлітків. Ці заняття сприяють усвідомленню та диференціації моральних понять, розвитку моральної рефлексії, поглибленню процесів саморозкриття.

Другий блок складається з 5 занять, спрямованих на розвиток емоційно – ціннісного компонента. Вони допомагають розвивати емпатийні здібності, розбиратися в емоційному ставленні до себе, а також розуміти власні моральні почуття.

До третього блоку програми належать останні 4 заняття, спрямованих на розвиток моральної саморегуляції. У процесі проведення цих занять відбувається тренування вміння робити моральний вибір в альтернативних ситуаціях та рольовій поведінці.

Програма складається з 16 занять, кожне з них триває 90 хвилин. Заняття відбуваються один раз на тиждень. У тренінгу беруть участь 10 - 12 підлітків віком від 13 до 15 років.

Зміст програми вміщує опис кожної групової зустрічі: стратегію поведінки ведучого, зміст і структуру дискусій, вправ і проблемних ситуацій.

Основна мета тренінгових занять - розвиток когнітивного, емоційно–ціннісного і поведінкового компонентів моральної самосвідомості підлітків.

Ця мета реалізується шляхом виконання програми тренінгів у результаті розв’язання постановлених конкретних завдань, а саме:

-засвоєння моральних понять та їх трансформація у моральні переконання;

- розвитку моральної рефлексії;

- посилення процесів інтерналізації моральних норм та їх лібералізація;

- диференціації моральних почуттів і цінностей підлітків;

- розвитку здатності до емпатії;

-оволодіння навичками моральної саморегуляції.

Таким чином, створений нами соціально-психологічний тренінг сприятиме розвитку моральної самосвідомості підлітків та їх особистісному зростанню.

Список літератури.

1. Бех І.Д. Особистісно зорієнтоване виховання. - К.: ІЗМН, 1998. – 204 с.
2. Братусь Б.С. Нравственное сознание личности (Психологическое исследование). – М.: Знание, 1985. – 64 с.
3. Васьковская С.В., Горностай П.П. Психологическое консультирование: Ситуац. задачи. - К.: Вища шк., 1996. - 192 с.
4. Возрастно – психологический подход в консультировании детей и подростков: Учеб. пособие для студ. выс. учеб. заведений / Г.В. Бурменская, Е.И. Захарова, О.А. Карабанова и др. – М.: Академия, 2002. – 416 с.
5. Мэй Р. Искусство психологического консультирования / Пер. с англ. Т.К. Крутовой. - М.: Независимая фирма «Класс», 1994. - 144 с.
6. Психологические особенности самосознания подростка. / Під ред Боришевського М.Й. - К.: Вища шк., 1980. - 168 с.